

Демографски преглед

Београд

Година XVII

Број 64/2017

ГРАЂАНИ СРБИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ: КОЛИКО ИХ ЈЕ, ГДЕ ИДУ, КО СУ И ОДАКЛЕ СУ?

Србија је земља с дугом традицијом спољних миграција становништва. У 20. и 21. веку оне су у највећој мери биле усмерене ка западноевропским земљама, Северној Америци и Аустралији. Миграције су у периоду између два светска рата првенствено биле добровољне и понајвише економски мотивисане. Током и непосредно након Другог светског рата оне су готово искључиво биле присилне и политички мотивисане, а све до средине 1960-их и стриктно контролисане од стране власти. То је, и поред великог емиграционог потенцијала Србије, резултирало и њиховим релативно слабијим интензитетом.

Либерализација политичких прилика у социјалистичкој Југославији, побољшање политичких односа са Западом, спровођење тзв. привредне реформе започете 1965. године, а с тим у вези и појава отворене незапослености, довели су до потпуног преокрета политике која се односила на могућност напуштања земље и запошљавања у иностранству (Вински, 1970). Истовремено, западноевропске земље бележе интензиван економски раст праћен повећањем тражње на тржишту рада која није могла бити задовољена домаћом понудом. Тако различите економске прилике у земљи и иностранству, и повољна унутрашња и спољна политичка клима у погледу слободног кретања становништва и запошљавања стране радне снаге довеле су до праве експанзије спољних економских миграција из Југославије (и Србије), које су тада назване „привремено запошљавање у иностранству”. Број грађана Србије на раду или боравку у иностранству је према резултатима пописа спроведених 1971, 1981. и 1991. године континуирано повећаван (са 204.000 на 269.000 и на 274.000), уз истовремено повећање њиховог удела у укупном становништву Србије (са 2,8% у 1971. на 3,5% у 1991. години).

Табела 1. Становништво Србије (укупно и у иностранству), 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011.

Година пописа	Укупно (зем.+ино.)	У иностранству	
		број становника	удео у укуп. (%)
1971	7202898	203981	2,8
1981	7729236	269012	3,5
1991	7822795	273817	3,5
2002	7892813	414839	5,3
2011	7470798	313411	4,2

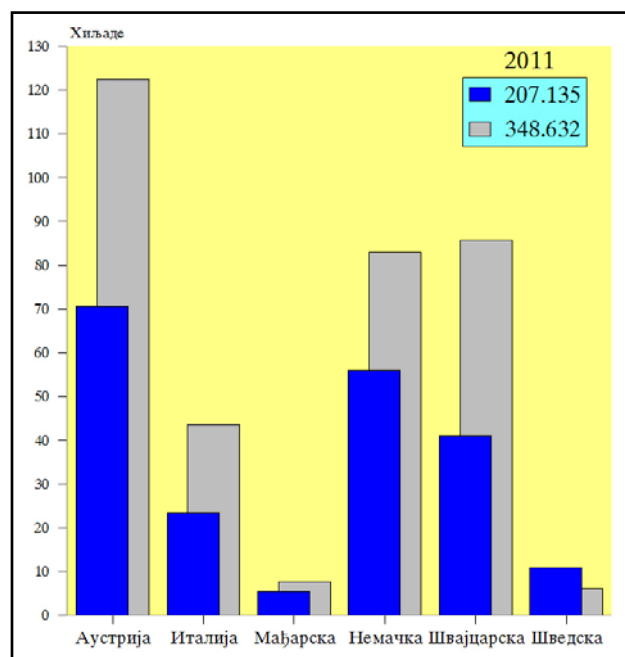
Распад Југославије, ратови који уследили, значајно погоршање међуетничких односа, нестабилне политичке

прилике, тешка економска ситуација у земљи, велики пораст незапослености и осећај безперспективности који је захватио широке слојеве становништва, а посебно младе, образоване генерације су само неки од најважнијих чинилаца који су утицали на поновно интензивирање емиграције становништва Србије у последњој деценији 20. и у првим деценијама 21. века. Према Попису из 2002. број грађана Србије који је живео или радио у иностранству достигао је 415.000 (5,3% укупног становништва), или за преко 50% више него 1991.

Много их је више него према пописима.

Емиграција је подједнако настављена и током 2000-их, али то није потврђено и подацима последњег пописа из 2011. године (пописано је укупно 313.000 грађана Србије који су живели у иностранству). Ипак, општа је сагласност стручне и научне јавности да је стварни број „иностранца” те пописне године био знатно већи. Разлози смањеног обухвата су веома различити – од бојкота Пописа од стране припаднике албанске националности, преко уобичајено високог необухвата становништва на раду или боравку у иностранству, до промене метода пописивања тог мигрантског контингента.

Графикон 1: Број грађана Србије који бораве у иностранству. Резултати српског пописа и подаци статистика неких важнијих земаља пријема, 2011.

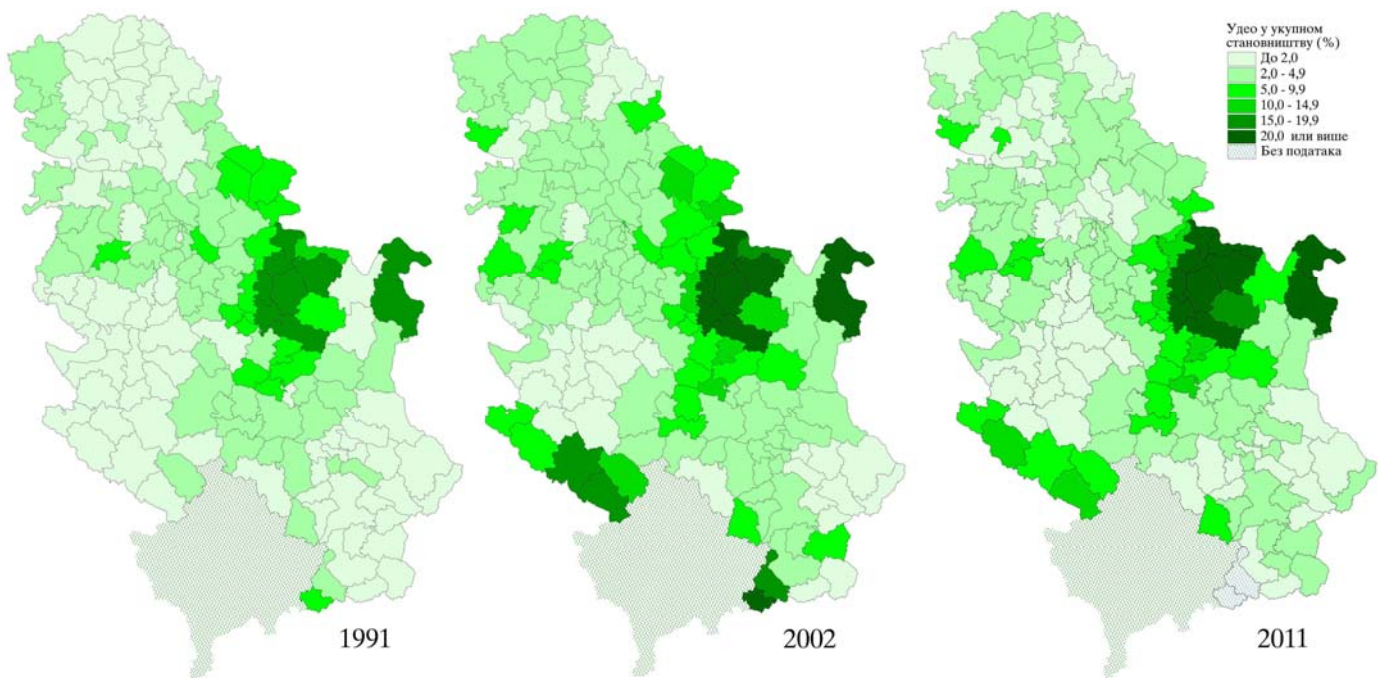

Међутим, због различитих дефиниција посматраног скупа (имигранти, странци, тражиоци азила), неуједначених временских пресека, проблема везаних за назив и територију на које се односе подаци о мигрантима из Србије (СФРЈ, СРЈ, СЦГ, Србија са и без Косова), а посебно због врло суженог броја обележја, али и релативно тешке доступности, ти подаци углавном могу да послуже као допунски и то пре свега у погледу бројности грађана Србије на раду или боравку у иностранству.

пријема, дужина боравка у иностранству, старосна и полна структура, национални састав миграната итд.).

Регионалне разлике су нарочито наглашене на нижим територијално-административним нивоима (карта 1). Управо на општинском нивоу могу се веома јасно сагледати све различитости демографског и економског развоја, као и хетерогеност етносоцијалне структуре становништва (Пенев, Предојевић-Деспић, 2012). То се односи на

Карта 1. Удео грађана Србије на раду или боравку у иностранству у укупном становништву, 1991, 2002. и 2011. (по општинама)

У наставку ће већа пажња бити посвећена сагледавању основних карактеристика контингента грађана Србије на раду или боравку, а пре свега њихове старосне и полне структуре, образовног нивоа, регионалног порекла и главних земаља пријема. Анализа ће се углавном односити на тзв. емиграционе токове, и то на основу података пописа становништва из 2002. и 2011. године.

Највише их је из великих градова, али и из малих и средњих општина. Значајне регионалне разлике и у погледу емиграционих трендова и карактеристика српског емигрантског контингента, присутне још од средине 1960-их година, а временом се развијале и додатно интензивирале током 1990-их, наглашене су и у посматраном међупописном периоду 2002-2011, како на нижим (насеља и општине) тако и на вишим територијалним нивоима (окрузи и макро целине). Оне се углавном односе на различит интензитет емигрирања и неравномеран удео емигрантског у укупном становништву. Такође, разлике по подручјима су приметне и када се разматрају карактеристике емиграције и емигрантског становништва (земље

емиграционе токове, нарочито у току последња два међупописна периода, тј. након распада бивше Југославије, када су политичке и економске кризе и рат оставили тешке последице у целој земљи, а продубили регионалне разлике.

Од укупно 18 великих градских центара (централне београдске општине, Нови Сад и Ниш) и општина из којих потиче више од 50% лица у иностранству 2011, чак 10 сачињавају популационо мање општине са укупним бројем лица у земљи и иностранству испод 40 хиљада (од чега су 4 врло мале – са испод 20 хиљада становника). То су углавном општине из Браничевског, Поморавског, Подунавског и Борског округа, као и санџачка општина Нови Пазар, које већ деценијама имају натпросечно високе уделе становништва у иностранству (Пенев, Предојевић-Деспић, 2012). У исто време, веома је велики број општина са занемарљиво малим уделом лица у иностранству у укупном броју становника тих општина. У Србији је 2011. године било 50 општина чији је удео становништва у иностранству испод 2,1%, тј. за 50% нижи од просека за Србију.

Традиционалне и нове дестинације. Немачка и Аустрија, од средине 1960-их, представљају најважније земље пријема емигрантског становништва Србије. Њихова доминантна позиција као земље домаћина била је најизраженија почетком великог емигрантског таласа из средине 1960-их година. Временом, оне су губиле на атрактивности, али је и касније у њима радио највећи број српских „гастарбајтера”. Према Попису из 1981. године, од укупног становништва у иностранству, 60% је радило или боравило у Немачкој и Аустрији. У време Пописа из 2002. њихов удео сведен је на 46% (у Немачкој 25%, у Аустрији 21%), а 2011. на 40%. Ипак, те две земље су, појединачно, и даље са највећим бројем грађана Србије (на челу је Аустрија са 22%, а Немачка је први пут на другом месту са 18%). Подаци последња два пописа о дужини боравка ван земље указују на наставак смањења привлачности те две државе као земаља пријема, односно на повећање значаја других дестинација. Конкретно, то су неке бивше социјалистичке државе (Мађарска, Русија), као и неке бивше југословенске републике (Босна и Херцеговина, Црна Гора).

Табела 2. Грађани Србије на раду или боравку у иностранству, по земљама пријема, 1981, 1991, 2002. и 2011.

Земља	1981	1991	2002	2011
Број становника				
Укупно	269012	268943	414839	313411
Аустрија	62820	67060	87844	70488
Немачка	99686	67229	102799	55999
Швајцарска	24990	37441	65751	41008
Италија	3064	5409	20428	23340
Француска	33559	22357	27040	20231
САД	7352	7136	16240	13504
Остале	33928	34187	80861	81184
Структура (у %)				
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0
Аустрија	23,4	24,9	21,2	22,5
Немачка	37,1	25,0	24,8	17,9
Швајцарска	9,3	13,9	15,8	13,1
Италија	1,1	2,0	4,9	7,4
Француска	12,5	8,3	6,5	6,5
САД	2,7	2,7	3,9	4,3
Остале	12,6	12,7	19,5	25,9

Приликом разматрања дистрибуције становништва у иностранству по земљама пријема свакако треба издвојити Италију. То је земља у којој је, према РЗС-у, у периоду 1991-2011. остварен највећи раст броја емиграната из Србије. За две деценије њихов број је више него учетворостручен (са 5,4 хиљаде на 23,3 хиљаде), чиме се Италија по броју српских имиграната сврстала одмах иза Аустрије, Немачке и Швајцарске (1991. је била осма, а 1981. десета).

Све је већи удео жена, али су мушкараци и даље бројнији. Пописни подаци и за Србију потврђују познату правилност о селективности миграната, посебно економских, по полу, али и промене које су у складу са

савременим тенденцијама све већег учешћа жена у међународним миграцијама У случају спољних миграција мушкарци су бројнији. Према подацима Пописа 2011. мушкарци су учествовали са 53,4% у укупном броју грађана Србије на раду или боравку у иностранству. Коефицијент маскулинитета износио је 114,5 и био је знатно виши него код становништва у земљи (94,9), али и знатно мањи у односу на укупно емигрантско становништво у време ранијих пописа (табела 3). Бројчана доминантност мушкараца првенствено је резултат селективности миграната по полу, условљене моделом међународних миграција који се одликује већом просторном мобилношћу мушкараца, али и специфичним захтевима тржишта радне снаге земаља пријема.

Табела 3. Полна структура становништва Србије у иностранству, 1971, 1991. и 2011.

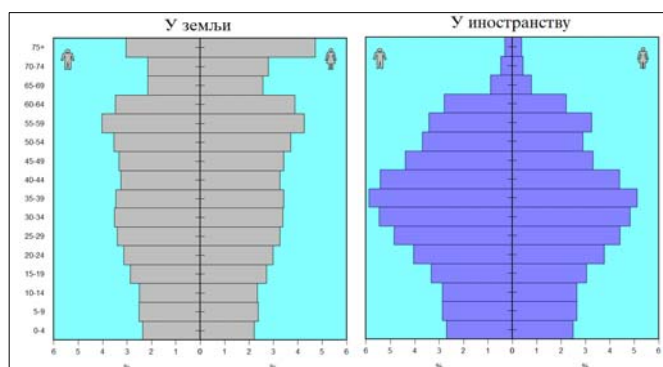
Година	Мушко		Женско		Коеф. маскулин.
	становн.	%	становн.	%	
1971	120984	59,3	82997	40,7	145,8
1991	150381	54,9	123436	45,1	121,8
2011	167322	53,4	146089	46,6	114,5

У свим важнијим земљама пријема већи је удео мушкараца него жена. Једини изузетак је Грчка, где на 100 жена има 85 мушкараца. На другом полу је Русија, где је међу емигрантима из Србије број мушкараца 5 и по пута већи од броја жена. Таква разлика у полној структури грађана Србије у тим земљама је првенствено резултат специфичне тражње за страном радном снагом у Грчкој (туризам) и Русији (грађевинарство).

Одлазе млади, али не само они. Промене старосне структуре емиграната из Србије, уопштено посматрано, прате опште трендове демографског старења. Ипак, емигрантско становништво далеко је млађе од становништва Србије у земљи, што је резултат и даље присутне, иако мање наглашене, селективности емиграната по старости, све већег удела чланова породице у укупном српском емиграционом контингенту и, с тим у вези, релативно високе стопе наталитета емигрантског становништва.

Вредности главних показатеља демографске старости грађана Србије на раду или боравку у иностранству упућују да је то становништво 2011. године било знатно млађе од становништва у земљи. Просечна старост становништва на раду или боравку у иностранству износила је 34,7 према 42,2 године за становништво у земљи; вредности индекса старења су биле 0,20 (у иностранству) и 1,22 (у земљи). Контуре старосних пирамида потпуно су различите (графикон 2). Пирамида становништва у земљи има облик који је својствен регресивном типу старосне структуре (најшири је горњи део врх пирамиде – стари 55-59 год.); старосна пирамида емигрантског становништва је најшира у свом средишњем делу (35-39) и врло наглашено се сужава ка врху, али и ка основи, уз приметну „нагнутост” на мушкој страни.

Графикон 2. Старосне пирамиде становништва у земљи и становништва у иностранству, Србија, 2011.

Давно установљена закономерност о селективности миграната по старости је потврђена и у случају одласка у иностранство становништва Србије. Пописни подаци о спољним мигрантима по дужини боравка у иностранству показују да је 2011. од укупно 79 хиљада лица која су на раду или боравку у иностранству краће од годину дана приближно свако друго лице (54%) било млађе од 35 година, а међу њима су више од половине (56%) била узраста 20-34 године. Међутим, не одлазе само млади. Од оних који су у иностранству боравили краће од 12 месеци, сваки пети је био старији од 50 година.

Најчешће одлазе они са најнижим или највишим образовањем. Резултати свих досадашњих пописа становништва којима су прикупљени подаци о српским грађанима у иностранству указују да њихова образовна структура није битније различита од оне за становништво у земљи. Уједно, ти подаци упућују на закључак који у великој мери одудара од општеприсутног мишљења да Србију напушта пре свега најобразованије становништво.

Према Попису из 2011, међу грађанима Србије у иностранству највише је било оних са средњом школом (44%), затим са основном школом или без школе (38%), а најмање са вишом или високом спремом (18%) (табела 4).

Табела 4. Становништво старо 15 или више година према највишој завршеној школи, 2002. и 2011.

	Укупно	Основ. школа или мање	Средња	Виша или висока
У земљи				
2002	100,0	46,7	42,0	11,3
2011	100,0	34,6	49,1	16,3
Иностранство				
2002	100,0	58,0	32,0	10,0
2011	100,0	38,1	44,1	17,8

Напомена: Подаци за становништво у земљи се односе на становништво у земљи и становништво које борави у иностранству краће од године (2002), односно на уобичајено становништво (2011).

Што се тиче образовног састава становништва у земљи, оно се такође одликује највећим бројем лица са средњом школом спремом, затим су по бројности

лица са основном школом или без школске спреме, док је најмање оних са терцијарним образовањем.

Поређењем добијених пописних резултата о образовној структури становништва израчунате су вредности индекса асоцијације које потврђују сазнања да у иностранство релативно најчешће одлазе лица са најнижим образовањем (116), затим лица са вишом или високом школском спремом (111), док је у иностранству релативно најмања заступљеност лица са средњом школском спремом (82). Треба напоменути и да је вредност споменутог показатеља за најобразованије становништво, познатог и под називом *brain-drain* индекс, у 2011. години први пут премашила границу од 100. У 2002. години она је износила 88. Такође, може се оценити да је 2011. године образовна структура становништва знатно повољнија него у време претходног пописа, и то првенство због знатног повећања број лица са највишим образовањем, и истовременог смањења становништва са најнижим образовањем или без школе. Те промене су биле интензивније међу емигрантским становништвом, чиме је настављено уједначавање образовне структуре становништва у земљи и грађана Србије на раду или боравку у иностранству, тренда који је примећен још од Пописа из 1981. године.

Статистика Србије готово да не поседује било какве довољно поуздане податке о емиграцији из земље након Пописа из 2011. године. Уједно, треба посебно нагласити да је доступност пописних података из 2002. и 2011. о грађанима Србије на раду или боравку у иностранству знатно мања него што је то био случај са подацима три ранија пописа (Станковић, 2014). На основу расположивих података из других извора, као и података земаља пријема, може се закључити да су емиграциони токови настављени (Nikitović, 2017). Они су вероватно још интензивнији него у претходним деценијама, последице за Србију још комплексније, а оне негативне још наглашеније.

Литература

- Вински, И. (1970). *Запошљавање Југославена у иноземству*. Загреб: Економски институт – Загреб.
- Nikitović, В. (2017). The Impact of Migration on Demographic Processes in the Region of Former Yugoslavia. In М. Bobić, S. Janković (eds.), *Towards Understanding of Contemporary Migration: Causes, Consequences, Policies, Reflections* (стр. 61–81). Belgrade: Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Serbian Sociological Society.
- Пенев, Г. (1990). Однос миграција и старосне структуре становништва. *Миграцијске теме*, 6 (2): 173–182.
- Пенев, Г., Предојевић-Деспих, Ј. (2012). Просторни аспекти емиграције из Србије. Три „вруће“ емиграционе зоне. *Становништво*, 50 (2): 35–64.
- Станковић, В. (2014). *Србија у процесу спољних миграција*. Београд: Републички завод за статистику Србије.

Др Горан Пенев